

crta, a uz arapski broj stoji oznaka *a* za prednju stranicu (*recto*) te *b* za stražnju (*verso*). Crvenom su bojom, kao u originalu, označene rubrike, uglavnom pisane latinskim jezikom, a ostatak je teksta u crnoj boji. Oznake biblijskih perikopa te broj lekcija i ostalih dijelova lekcionara također se navode u uglatim zagradama i to tako da se lekcije označavaju cijelim arapskim brojevima, a dijelovi koji nisu karakteristični za lekcionar na način da se nakon broja prethodne lekcije stavi točka iza koje slijedi novo obrojčanje, npr. [110.1], [110.2] itd.. Tekst je priređen prema suvremenim pravopisnim načelima, što se odnosi na pisanje velikoga i maloga slova, bilježenje interpunkcijskih znakova te sastavljeno i nesastavljeno pisanje riječi. Kratice se razrješavaju oblim zagrada, a u uglatima se nalaze rekonstruirani dijelovi riječi ili teksta. Autori ističu da se za zapis glasova /lj/ i /nj/, koji se danas bilježe kao *lj* i *nj*, rabe znakovi *ḷ* i *ṇ* (dakle *ḷubav*, a ne *ljubav*; *ṇoj*, a ne *njoj*) da bi se mogli jasno razlikovati palatali od sljedova *l + j* i *n + j* (*veselje*, *anjel*).

Prvo je izdanje *Bernardinova lekcionara* izrazito utjecalo na kasniju produkciju lekcionara koji nisu bili samo puki prijepisi nego i prerade s originalnoga čakavskoga na štokavsko i kajkavsko narječje te je tako *Bernardinov lekcionar* odigrao važnu ulogu u razvoju hrvatskoga književnoga jezika i kulture. Ta nam činjenica govori o iznimnoj važnosti novoga izdanja *Bernardinova lekcionara*, koje je rezultat velikoga i iscrpnoga filološkoga rada i koje će zasigurno potaknuti brojna daljnja istraživanja.

DAJANA ČOŠIĆ

VRIJEDNI ZNANSTVENI PRINOSI O JEZIKU KNJIGA HRVATSKIH PROTESTANATA

Stumačeno pravo i razumno. Studije o jeziku knjiga hrvatskih protestanata 16. stoljeća. Ur. Tanja KUŠTOVIĆ i Mateo ŽAGAR. Hrvatska sveučilišna naklada, Adventističko teološko visoko učilište, Zagreb 2020., 846 str.

Izdanja hrvatskih protestanata tiskana u Urachu u Njemačkoj 60-ih godina 16. stoljeća predmetom su filoloških istraživanja od druge polovice 19. stoljeća. Početkom 20. stoljeća ta se istraživanja intenziviraju radom Franje Fanceva i dostižu svoj vrhunac njegovom znamenitom studijom *Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka. Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili*

srpskoga (1916.), te se nastavljaju tijekom 20. stoljeća radom drugih filologa, poticajnim za daljnje, sustavno i sveobuhvatno istraživanje jezika izdanja hrvatskih protestanata. Vrijeme je za taj poduhvat i nov vrhunac u istraživanju jezika hrvatskih protestantskih izdanja nastupilo u 21. stoljeću, s novim naraštajem hrvatskih filologa, od kojega se veći dio pod voditeljstvom prof. dr. sc. Matea Žagara i uz akademika Stjepana Damjanovića prihvatio toga važnoga i složenoga zadatka u okviru znanstvenoga projekta *Jezik izdanja hrvatske protestantske tiskare u kontekstu književnojezičnih smjernica XVI. stoljeća*. Riječ je o projektu koji se od 2015. do 2019. provodio na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, uz financiranje Hrvatske zaklade za znanost, a uz prof. dr. sc. Matea Žagara i akad. Stjepana Damjanovića istraživački tim toga projekta činili su dr. sc. Vera Blažević Krezić, Blanka Ceković, prof., dr. sc. Ivana Eterović i dr. sc. Tanja Kuštović.

Jedan je od rezultata toga projekta i knjiga *Stumačeno pravo i razumno. Studije o jeziku knjiga hrvatskih protestanata 16. stoljeća*, u kojoj su okupljeni prethodno već u različitim znanstvenim publikacijama objavljeni radovi koji su nastali u okviru toga projekta. Knjigu su uredili Tanja KUŠTOVIĆ i Mateo ŽAGAR, izvršna joj je urednica Anita ŠIKIĆ, recenzirali su je akad. Josip BRATULIĆ i prof. dr. sc. Anđela FRANČIĆ, a objavljena je u nakladi Hrvatske sveučilišne naklade i Adventističkoga teološkoga visokoga učilišta 2020. godine.

Riječ je o opsežnome izdanju koje obasiže čak 846 stranica, a nakon Predgovora urednikā na hrvatskome i engleskome jeziku (str. 11–14), sadrži 26 znanstvenih radova, popis izvornih mjesta objavljivanja tih radova (str. 563–565) te opsežan tablični popis razlika između glagoljičnoga i ćiriličnoga izdanja *Novoga testameta*.

Već sam sadržaj knjige otkriva da su članci u knjizi raspoređeni u tri skupine, što je istaknuto i u Predgovoru.

Knjigu i prvu skupinu radova, koji uvode u problematiku i kontekstualiziraju je, otvara rad Tanje KUŠTOVIĆ *Filološka proučavanja hrvatskih protestantskih tekstova* (str. 15–29) u kojemu se prikazuju, kako je naznačeno i u naslovu, filološka istraživanja tekstova hrvatskih protestanata provedena u 20. i 21. stoljeću. Naglasak je na istraživanjima koja su proveli Franjo Fancev, Alojz Jembrih, Gordana Čupković i Stjepan Damjanović. Autorica predstavlja radove tih autora nastale kao rezultat njihovih kulturoloških i jezikoslovnih proučavanja djela hrvatskih protestanata iz 16. stoljeća, kojima su upotpunili spoznaje o toj važnoj dionici hrvatske književnojezične povijesti i postavili čvrste temelje za daljnja istraživanja.

Slijedi rad Matea ŽAGARA *Jezik izdanja uraške tiskare u svjetlu ranonovovjekovnih koncepcija književnog jezika* (str. 30–41) u kojemu autor dje-latnost protestantske tiskare u Urachu promatra u nacionalnome i regionalnome kontekstu, a u središtu mu je pozornosti jezična koncepcija hrvatskih glagoljičnih i ćiriličnih izdanja, posebice prisutnost štokavskih elemenata u izdanjima koja se temelje na čakavskoj književnojezičnoj tradiciji. Analizu temelji na usporedbi najkarakterističnijih štokavizama iz *Novoga testamenta* u glagoljičnome autografu prevoditelja Stipana Konzula iz 1560. te u tiskanome glagoljičnom (1562., 1563.) i ćiriličnom (1563.) izdanju. Korpus za analizu pritom je činilo nekoliko stranica Ivanova evanđelja iz prvoga dijela *Novoga testamenta*. Provedena je analiza pokazala da su štokavski elementi prisutni već u autografu te da se u prvome dijelu tiskanoga glagoljičnoga izdanja povećavaju dok je u ćiriličnome izdanju njihov broj »radikalno smanjen, gotovo dokinut« (str. 38), kao i u drugome dijelu glagoljičnoga. To stanje, zaključuje autor, govori u prilog tezi da je jedno od ključnih načela književnojezične koncepcije hrvatskih protestanata bilo razumijevanje teksta, te da je 1563. godine došlo do promjene u redakturi teksta kao rezultat odluke da se tekst vrati »u ovjerenom, stoljećima potvrđeno čvrsto korito« (str. 39) čakavske i crkvenoslavenske književnojezične tradicije, pa su štokavizmi uklonjeni.

Potaknuto istraživanjima izdanja Šimuna Kožičića Benje i protestantske tiskare u Urachu te triju različitih književnojezičnih koncepcija hrvatske glagoljske knjige 16. stoljeća Ivana ETEROVIĆ u radu *O pojedinim problemima izrade rječnika hrvatskoga jezika 16. stoljeća* (str. 43–60) iznosi svoja promišljanja o izradi toga rječnika. Posebice pritom naglašava i razrađuje nužnost cjelovitije i obuhvatnije obrade književnojezične produkcije 16. stoljeća, pri čemu će se nadilaziti podjela na glagoljični i latinični korpus, važnost digitalizacije korpusa i primjene računalnih alata u njegovoj obradi te neophodan angažman čitave hrvatske filološke zajednice na tome poslu.

Rad Tanje KUŠTOVIĆ *Suvremena tekstološka proučavanja glagoljičnih spomenika* (str. 61–73) donosi pregled tekstoloških istraživanja tih spomenika od sredine 19. stoljeća do suvremenih dana, s naglaskom na radu Josefa Vajsa, Franje Fanceva i Sjepana Damjanovića, te pokazuje kako su izgledala suvremena tekstološka istraživanja jezika Kožičićeva *Misala hruackoga* (1531.) i tiskanih misala koji su mu prethodili provođena u okviru projekta *Enciklopedija hrvatskoga glagoljaštva* na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Uz to autorica predstavlja i novi računalni program, oblikovan za potrebe istraživanja na već spomenutom projektu *Jezik izdanja hrvatske protestantske tiskare u kontekstu književnojezičnih smjernica XVI. stoljeća*, koji omogućuje

sustavnije, kvalitetnije i točnije analize jezika hrvatskih protestantskih, ali i drugih glagoljskih tekstova.

Elementi leksičkog odabiranja u izdanjima hrvatskih protestanata (Urach, 1561–1564): kontekst i metodološke pretpostavke (str. 75–89) naslov je sljedećega rada u kojemu Mateo ŽAGAR u kontekstu dosadašnjih istraživanja jezika hrvatskih protestantskih izdanja, posebice recentnih istraživanja glagoljičnoga i ćiriličnoga izdanja *Novoga testamenta*, propituje što leksičke značajke govore o književnojezičnoj koncepciji tih izdanja. Promatrajući udio štokavskih elemenata u njima, na leksičkoj, ali i na drugim jezičnim razinama, autor i u ovome radu utvrđuje da je njihova prisutnost najveća u prvome dijelu glagoljičnoga izdanja, koje se prema tome razlikuje od drugoga dijela glagoljičnoga i ćiriličnoga izdanja, u kojima su slabije zastupljeni, pa su ta izdanja prema tomu, ali i prema snažnijemu osloncu na čakavske predloške, sličnija. Autor zaključuje da se razlika između glagoljičnoga i ćiriličnoga izdanja *Novoga testamenta* ne nalazi samo u pismu, »nego i u dalekosežnoj, općenitoj odluci o promjeni jezičnokoncepcijskih težišta« (str. 86), odnosno u promjeni jezične politike.

Prvu skupinu radova završava rad Matea ŽAGARA naslovljen *Što su Jovan Maleševac i Matija Popović radili, a što uradili, s jezikom protestantskih tiskanih izdanja (Urach, 1562/3.)? Metodološke pretpostavke, mogućnosti i ograničenja filološkoga pristupa* (str. 90–114). Autor analizira utjecaj pravoslavnih svećenika Jovana Maleševca i Matije Popovića kao službenih korektora na jezično oblikovanje uraških izdanja hrvatskih protestanata, ponajprije ćiriličnih, a pritom su mu u središtu pozornosti *Katekizam* i *Tabla za dicu* (1561.) te *Novi testament* (1562., 1563.) jer su na njih, s obzirom na vrijeme svojega boravka u Urachu, mogli izravno utjecati. Zaključak je provedene analize da se rad te dvojice pravoslavnih svećenika ponajviše svodio »na kontrolu grafijskoga postava, na spomenute promjene u učestalim biblijskim riječima (kako bi se približili istočnoj tradiciji), te na povremeni odabir bliskijih 'pučkih' leksičkih rješenja u alternativama koje su im bile nuđene u predlošcima« (str. 111).

Sljedi šest radova posvećenih *Artikulima* tiskanima 1562. u uraškoj protestantskoj tiskari glagoljicom i ćirilicom.

Prvi je od njih rad Stjepana DAMJANOVIĆA *Uvod u filološku analizu protestantskih Artikula (1562.)* (str. 115–123). Autor se, ponajprije temeljem primjera iz *Artikula*, usmjerio na razmatranje pitanja sastavnica jezika hrvatskih protestantskih prijevoda i načina prevodenja te na pitanje književnojezičnih i govornih utjecaja na oblikovanje jezika njihovih izdanja. Zaključno autor ističe da nam nastojanja i rezultati hrvatskih protestanata pokazuju »ka-

ko je odabir jezičnih elemenata i oblikovanje jezičnoga sustava za knjigu (...) uvijek polazio od onoga što se moglo naći u starijim knjigama pa su se nove stilizacije radile ‘osvježavanjem’ jezika iz ovoga ili onoga idioma, a prevelika udaljavanja od jezika tradicije uvijek su izazivala reakciju» (str. 120), što se odnosi i na *Artikule*.

U sljedeća je dva rada u središtu pozornosti pismovni izraz *Artikula*. U prvome od njih naslovljenu *Grafetički postav glagoljičkog izdanja Artikula (Tübingen/Urach, 1562.)* (str. 124–148) Mateo ŽAGAR analizira njegovu vizualnu stranu. Autor opisuje uobičajene razine grafetičkoga postava (npr. postav tekstnih polja, postav i izgled slova, linijski ustroj, inventar i raspored ligatura, dijakritički znakovi, uporaba velikih slova, interpunkcija, gospodarenje bjelinama unutar retka) te utvrđuje da su se pri oblikovanju i uređenju teksta u uraškoj tiskari slijedili onodobni najviši standardi europskoga tiskarstva, ali i čuvala glavna obilježja hrvatskoglagoljske tradicije. U drugome radu naslovljenu *Grafematičke osobitosti glagoljičnog izdanja Artikula (1562.)* (str. 149–167) Blanka CEKOVIĆ razmatra jezičnu vrijednost pismovnih sredstava. Autorica opisuje grafemski inventar i njegov jezični izraz u *Artikulima* te uz ostalo utvrđuje da su hrvatski protestanti, kako bi što preciznije bilježili izgovor, naslijedili glagoljski grafemski inventar proširili novim slovima (*e* s dijakritičkim znakom, *n* i *jat* s natpisanom ravnom crticom, *ê* s tri natpisane točkice), a kao izraz kontinuiteta glagoljske (knjiške) tradicije zadržali štapić, apostrof i *jat*. Zaključno autorica ističe da su hrvatski protestanti usustavili glagoljski grafemski inventar svjesni da je uređen grafemski sustav preduvjet za oblikovanje hrvatske novovjekovne pismenosti.

Morfološkom se razinom jezika *Artikula* u radovima *Glagolski oblici u protestantskom izdanju* Artikuli ili deli prave stare krstianske vere (1562.) (str. 168–189) i *Nepromjenjive riječi u protestantskim* Artikulima (str. 190–209) bavi Tanja KUŠTOVIĆ. U prvome je od njih analizirala jednostavne i složene glagolske oblike u *Artikulima* i pritom, između ostaloga, utvrdila da se u glagoljičnome izdanju »većinom upotrebljavaju hrvatski oblici te da je utjecaj staroslavenskoga jezika gotovo zanemariv« (str. 185). Staroslavenskomu bi se utjecaju, ističe autorica, mogla pripisati uporaba dvojinjskih oblika, ostavljajući otvorenim i pitanje utjecaja slovenskoga jezika s kojega su *Artikuli* prevedeni. Analiza je pokazala i da nema razlika između glagoljičnoga i ćiriličnoga izdanja *Artikula*, a usporedba s ostalim hrvatskim tekstovima 16. stoljeća da su usklađeni s njima. U drugome je radu Tanja Kušović analizirala nepromjenjive riječi koje se rabe u *Artikulima*, posebice motreći njihovo značenje, sintaktičku službu i oblike. Pritom je utvrdila da su hrvatski crkvenoslavenski

oblici nepromjenjivih riječi u *Artikulima* iznimno rijetki »što nas upućuje na činjenicu da su protestanti nastojali jezik učiniti što suvremenijim, pa tako i razumljivijim« (str. 207).

Sintaktička razina *Artikula* predmet je istraživanja Ivane ETEROVIĆ u radu *Sintaktičke funkcije participa u hrvatskim protestantskim Artikulima (1562.)* (str. 210–238). U središtu su autoričina interesa aktivni participi prezenta i aktivni participi preterita I. u glagoljičnome izdanju *Artikula*, a razmatra i pitanje njihove uporabe u tome izdanju u odnosu na slovenski predložak. Autorica je zaključila da sintaksa participa u *Artikulima* s jedne strane odražava utjecaj tradiranoga liturgijskoga jezika te zadržava određene funkcije participa kao knjiške elemente, a s druge strane očituje težnje hrvatskih protestanata »za približavanjem onodobnomu razgovornom jeziku« (str. 234). Provedenim je istraživanjem autorica pokazala i da uporabom participa hrvatski protestanti vrlo vjerno slijede slovenski predložak, no rabe ga i na brojnim mjestima na kojima ga u tome predlošku nema pokazujući tako posebice na sintaktičkoj razini svoju kreativnost i samosvojnost u oblikovanju književnoga jezika prihvatljiva širokom krugu korisnika.

U nastavku knjige slijede radovi o jeziku *Novoga testamenta*, tiskanoga glagoljicom 1562. (I. dio) i 1563. (II. dio) te ćirilicom 1563., i *Postile*, tiskane glagoljicom 1562., ćirilicom 1563., i latinicom 1568. godine.

Prvi je među njima rad Matea ŽAGARA *Tipologija jezičnih razlika među novozavjetnim tekstovima hrvatskih protestanata* (str. 239–259) u kojemu se na temelju jezikoslovne i tekstološke analize odabranih istih biblijskih čitanja iz glagoljičnoga i ćiriličnoga *Novoga testamenta* te glagoljične, ćirilične i latinične *Postile* razmatra pitanje njihove međusobne ovisnosti i njihova razlikovanja te pitanje utjecaja prethodne lekcionarske tradicije. Provedena je analiza pokazala dinamiku jezičnih promjena u analiziranim izdanjima, težnju priređivača za razumljivošću teksta i odnos prema književnojezičnoj tradiciji, ali i »stupanj povezanosti pojedinih izdanja i stupanj iskoraka pojedinih« (str. 251). Usto je za potrebe daljnjih istraživanja posebice istaknuta važnost računalne obrade korpusa te naglašena činjenica da je djelo hrvatskih protestanata otvorilo put književnojezičnoj koncepciji protureformatora.

Slijede *Zapažanja o jezičnim razlikama između glagoljičnoga i ćiriličnoga izdanja Novoga testamenta (1562/3) s osobitim obzirom na refleks jata* (str. 260–267), rad Stjepana DAMJANOVIĆA. Razmatrajući najprije na korpusu od 10 stranica nekoliko pojava na glasovnoj razini autor utvrđuje da su priređivači *Novoga testamenta* u ćiriličnome izdanju provodili promjene kojima su »vraćali« jezik književnojezičnoj tradiciji hrvatskoglagoljskih liturgijskih

knjiga, od koje se glagoljično izdanje značajno udaljilo. Analizirajući potom na korpusu od 140 stranica bilježenje *jata* i njegovih odraza u tim dvama izdanjima autor utvrđuje da njegove promjene u ćirilichnome izdanju u odnosu na glagoljično »nisu tako dosljedne kao neke druge na glasovnoj razini, ali je i u njima prevladavajuća tendencija dovesti tekst što je više moguće u sklad s jezikom pripadajuće (hrvatskoglagoljske) tradicije« (str. 266).

Stjepan DAMJANOVIĆ autor je i rada *Jezične osobine Postile u kontekstu književnojezičnih smjerenja hrvatskih protestanata* (str. 268–277) u kojemu je na korpusu od triju tekstova iz Evanđelja razmatrao jezične razlike između glagoljičnoga izdanja *Novoga testamenta* te glagoljične, ćirilichne i latinične *Postile*. Provedenim je istraživanjem autor utvrdio da su razlike između glagoljične i ćirilichne *Postile* i glagoljičnoga *Novog testamenta* rijetke te da promjene provedene u *Postili* govore o odluci o povratku knjiškoj tradiciji, ako to ne utječe na razumljivost teksta. Razlike su pak, utvrđuje autor, između latinične *Postile* i glagoljičnoga *Novog testamenta* brojne, što je rezultat prethodno oblikovane odluke o tome što u *Postili* treba biti drukčije u odnosu na glagoljični *Novi testament*. Uz to, autor ovim radom posebice naglašava potrebu usporedbe hrvatskih protestantskih izdanja s tekstovima ozaljskoga književno-jezičnoga kruga te ističe 16. stoljeće kao »ključno za razumijevanje današnje hrvatske jezične situacije« (str. 275) i razumijevanje hrvatske jezične povijesti uopće.

Rad *Dvojina u biblijskim tekstovima hrvatskih protestantskih knjiga* (str. 278–302) rezultat je istraživanja koje je provela Vera BLAŽEVIĆ KREZIĆ. Autorica je analizirala dvojinke oblike imenskih riječi i glagola u evanđeoskim tekstovima glagoljičnoga i ćirilichnoga *Novog testamenta* te glagoljične, ćirilichne i latinične *Postile*. Na temelju rezultata provedene analize uz ostalo je zaključila da su korektori (lektori) glagoljične i ćirilichne *Postile* bili isti, o čemu svjedoči i njihovo podudaranje u uporabi dvojinskih oblika, te da je »s njima započeo proces drukčijega pravopisnoga i jezičnoga uređivanja hrvatskih protestantskih tekstova« (str. 298), pri kojemu su »nastojali (ponovno) uskladiti jezik evanđeoskih tekstova s knjiškom tradicijom, a da pritom ne ugroze njihovu čitljivost i razumljivost« (str. 298).

Slijedi rad Vere BLAŽEVIĆ KREZIĆ, Tanje KUŠTOVIĆ i Matea ŽAGARA naslovljen *Biblijski tekstovi uraških protestantskih izdanja u suodnosu* (str. 303–316) u kojemu se pravci priređivačkih intervencija u dvama izdanjima *Novoga testamenta* i trima izdanjima *Postile* promatraju na pravopisnoj, grafematskoj, morfološkoj, sintaktičkoj i leksičkoj razini. Analiza provedena na reprezentativnome korpusu lekcija zastupljenih u svih pet izdanja uz ostalo je pokazala dinamiku jezičnih promjena u tim izdanjima te dovela do

zaključka o dvjema prijelomnicama u redigiranju protestantskih uraških izdanja: prvoj nakon tiskanja prvoga dijela glagoljičnoga *Novoga testamenta* te glagoljične i ćirilčne *Postile*, a prije tiskanja ćirilčnoga *Novoga testamenta* u svibnju 1563., »kada se odustaje od snažnijega zaokreta prema govornom jeziku, osobito prema štokavštini« (str. 313), i drugoj 1568. u pripremi latinične *Postile*, koja očituje snažniju usmjerenost na narodni izričaj.

Sljedećih se nekoliko radova temelji na usporedbi odabranih tekstova iz *Novoga testamenta* s istim tekstovima u hrvatskim izdanjima, latiničnim i glagoljičnim, nastalima izvan protestantskoga kruga, u prethodno ili isto/blisko vrijeme.

Jezik u Novom testamentu u odnosu na jezik u Lekcionaru Bernardina Splićanina i njegovo odnošenje prema srednjojezičnom razdoblju (str. 317–334) tema je koju je razmatrala Tanja KUŠTOVIĆ temeljem usporedbe teksta *Prve Pavlove poslanice Korinćanima* (13, 1–13) u tim dvama izdanjima. Cilj joj je pritom bio utvrditi je li tekst te poslanice u glagoljskome *Novom testamentu* (1563.) nastao na temelju istoga teksta u *Bernardinovu lekcionaru* te je li jezik toga teksta sukladan hrvatskomu jeziku srednjojezičnoga razdoblja. Premda je potvrđena bliskost protestantskih prijevoda s latiničnim lekcionarima, provedena je jezična analiza pokazala da *Lekcionar Bernardina Splićanina*, ni u svojemu prvome (1495.) ni u drugome izdanju (1543.), nije bio predložak *Pavlovoj poslanici* u *Novom testamentu*. Zaključeno je i da jezik toga teksta odgovara jezičnomu stanju u srednjojezičnome hrvatskom razdoblju i svjedoči o supostojanju čakavskih i štokavskih oblika kao potvrdi nastojanja izdavača za razumljivosti i uporabom na što širem području.

Na usporednoj se metodi analize temelji i rad Tanje KUŠTOVIĆ *Usporedba imeničkih deklinacija u protestantskom glagoljskom Novom testamentu i Tkonskom zborniku* (str. 335–349). Na temelju usporedbe imeničkih oblika u tim dvama funkcionalno različitim djelima nastalima u 16. stoljeću i pisanima istim pismom, glagoljicom, autorica utvrđuje da su razlike među njima male i da je njihov jezik prilično ujednačen te da se »jezik liturgijskoga protestantskoga *Novoga testamenta* značajno približio jeziku lijepje književnosti, tj. beletristike« (str. 348), čime je bio čitljiviji i razumljiviji širem krugu čitatelja.

Radom *Jezične usporednice u Muci po Mateju u glagoljskom Novom testamentu (1562), Berlinskom misalu (1402) te u Misalu Pavla Modrušanina (1528)* (str. 350–424) Tanja KUŠTOVIĆ i Mateo ŽAGAR su primjenom usporedne analize željeli utvrditi stupanj tekstološke i jezične sličnosti protestantskoga prijevoda *Muke po Mateju* s inačicama u dvama glagoljskim misalima pisanima hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom te je li opravdano

govoriti o oslanjanju protestantskoga izdanja na glagoljsku crkvenoslavensku tradiciju, ali i pokazati u kolikoj mjeri *Novi testament* može biti izvor za proučavanje povijesti jezičnih mijena u hrvatskome jeziku. Pritom su uz ostalo utvrdili da u prvome dijelu glagoljskoga *Novoga testamenta* ima mnogo osobina zajedničkih hrvatskomu jeziku 16. stoljeća i hrvatskom crkvenoslavenskom, kao i hrvatskih jezičnih posebnosti, ali crkvenoslavenizama »kao izraza namjernog uključivanja« (str. 373) nema, za razliku od iduće godine tiskanoga drugoga dijela glagoljičnoga i ćiriličnoga izdanja u kojima se veća prisutnost crkvenoslavenizama temelji na promjeni načela književnojezične koncepcije. Dodatnu vrijednost i vjerodostojnost ovomu radu daje i priložena transliteracija teksta *Muke po Mateju* (glava 26–27) iz *Berlinskoga misala* s razlikama u *Misalu Pavla Modrušanina* i glagoljskome *Novom testamentu* koja omogućuje izravan uvid u sličnosti i razlike među njima.

Prijevod uraškog glagoljskog Novog testamenta i mogući utjecaji jezika istarskih crkvenoslavenskih kodeksa (na primjeru Drugog beramskog brevijara) (str. 425–446) tema je koju je, potaknuto činjenicom da su u prevođenju glagoljskoga *Novoga testamenta* sudjelovali istarski svećenici, istražila Tanja KUŠTOVIĆ. Pritom je provela i usporednu analizu teksta *Prve poslanice svetoga Pavla Korinćanima* (1Kor 11,20–33) u *Drugom beramskom brevijaru*, u *Lekcionaru Bernardina Splićanina*, odnosno *Zborovčičevu lekcionaru*, i u II. dijelu glagoljskoga *Novog testamenta*. Utvrdila je da u tome dijelu *Novoga testamenta* nema crkvenoslavenskih morfoloških i leksičkih elemenata te da prevladavaju hrvatski, čakavski elementi. Autorica je naglasila i da su se hrvatski protestanti poslužili latiničnim *Lekcionarom Bernardina Splićanina* kao uzorom, ali su »neka mjesta preveli neovisno o njemu« (str. 436). Rad upotpunjuje transliteracija analizirana teksta iz *Novoga testamenta* s razlikama prema latiničnome *Lekcionaru Bernardina Splićanina* i glagoljičnome *Drugom beramskom brevijaru*.

U trima sljedećim radovima Ivana ETEROVIĆ analizirala je sintaktičke značajke jezika hrvatskih protestantskih izdanja. Prvomu je radu tema *Sintaktičke razlike između glagoljičnoga i ćiriličnoga izdanja hrvatskoga protestantskog prijevoda* *Novoga testamenta* (str. 447–474). Autorica je provela analizu koja je pokazala da sintaktičke razlike između glagoljičnoga i ćiriličnoga izdanja *Novoga testamenta* nisu brojne, što znači da sintaksa »nije bila temeljnom razinom književnojezičnoga uređivanja« (str. 469). Usto se kao rezultat zasebna promatranja prvoga dijela glagoljičnoga izdanja te drugoga dijela glagoljičnoga i ćiriličnoga izdanja pokazalo da se sintaktičke razlike između dvaju izdanja u drugome dijelu uglavnom svode na red riječi, a u

prvome su dijelu brojnije i raznovrsnije, što potvrđuje »bolju usklađenost ćirilicnoga izdanja sa značajkama tradiranoga liturgijskog jezika« (str. 470). U drugome radu naslovljenu *Apsolutne konstrukcije u evanđeoskim tekstovima hrvatskih protestanata* (str. 475–498) autorica donosi rezultate svojega istraživanja zastupljenosti spomenutih konstrukcija u glagoljičnome i ćirilicnome izdanju *Novoga testameta* te u glagoljičnome, ćirilicnome i latiničnome izdanju *Postile*. Autorica je utvrdila da su u analiziranim tekstovima potvrđeni apsolutni nominativ i apsolutni dativ, pri čemu je apsolutni nominativ znatno brojniji od dativa. Zaključila je da promjena u redakturi 1563. godine nije utjecala na status apsolutnih konstrukcija te da je uporaba apsolutnoga nominativa jasan pokazatelj važnoga utjecaja lekcionarske tradicije na nastanak *Novoga testameta*, a malobrojni primjeri apsolutnoga dativa rezultat utjecaja glagoljaške tradicije. Treći je rad iste autorice u ovome bloku *Nesklonjivi particip buduć(i) u nebiblijskim izdanjima hrvatskih protestanata* (str. 499–510), a rezultat je analize latiničnoga djela *Razgovaranje meju papistu i luteranom* (1555.), glagoljičnoga i ćirilicnoga izdanja *Artikula* (1562.), glagoljičnoga i latiničnoga izdanja *Spovidi i spoznanija prave krstijanske vire* (1564.) te latiničnoga *Katekizma* (1564.). Autorica je utvrdila prisutnost i funkciju toga participa u nebiblijskim izdanjima te zaključila da njegova uporaba nije rezultat inojezičnoga utjecaja, nego vernakularna značajka, ali i da njegov status nije isti u biblijskim i nebiblijskim izdanjima hrvatskih protestanata.

Ciklus radova o *Novome testametu* zaokružuje rad Vuk-Tadije BARBARIĆA i Ivane ETEROVIĆ *O utjecaju lekcionara na hrvatski protestantski prijevod Novoga zavjeta* (str. 511–528). Nastavljajući se na dosadašnja istraživanja te važne teme, autori su proveli usmjereno istraživanje kako bi utvrdili razmjere tih utjecaja, a u središtu im je pozornosti pitanje utjecaja drugoga izdanja *Lekcionara Bernardina Splićanina – Zborovčićeva lekcionara* iz 1543. na glagoljično izdanje *Novoga testameta*. U ovome radu, uz to što su potvrdili već znane ili pretpostavljane teze o tome odnosu, autori su iznijeli i nove spoznaje do kojih su došli svojim istraživanjem, među kojima je i zaključak da je protestantski prijevod »jako ovisan o *Lekcionaru* ondje gdje je to moguće (osobito je to slučaj u prvoj knjizi), a prednost se daje rješenjima iz Lutherova teksta ondje gdje dolazi do većih razilaženja s tekstom *Lekcionara*« (str. 525).

Niz znanstvenih studija okupljenih u ovoj knjizi zaključuje ona Vere BLAŽEVIĆ KREZIĆ naslovljena *Grafetička i grafametička obilježja protestantske Spovidi (1564) u kontekstu hrvatskoga književnog jezika 16. stoljeća* (str. 529–562). Autorica je analizirala grafijske i fonološke značajke glagoljičnoga i latiničnoga izdanja *Spovidi* te ih je promotrila u kontekstu ostalih izdanja

hrvatskih protestanata i hrvatskoga književnog jezika 16. stoljeća te književnojezične koncepcije hrvatskih reformatora. Utvrdila je da je u *Spovidi* naslijeđena grafijska i fonološka norma iz polazišnih protestantskih izdanja, da nekoliko grafemsko-fonoloških značajki pokazuje usklađenost s načelima naddijalekatske književnojezične koncepcije hrvatskih protestanata te da se i u ovome djelu očituje promjena jezične politike i književnojezične koncepcije koja je vidljiva u protestantskim izdanjima tiskanima krajem 1562. i tijekom 1563. godine, a podrazumijeva usmjerenost na knjišku (glagoljašku) tradiciju.

Posebnu vrijednost ovoj knjizi daje na njezinu kraju objavljen opsežan, u trostupčanoj tablici prikazan *Popis razlika između glagoljskog Novog testameta (1662./1563.) i ćiriličkog Novog testameta (1563.)* (str. 567–846) koji su priredili Blanka CEKOVIĆ, Ivana ETEROVIĆ, Tanja KUŠTOVIĆ i Mateo ŽAGAR. Riječ je o posebice važnu prilogu koji svjedoči o važnosti primjene računalnih tehnologija u filološkim istraživanjima te otvara pouzdaniji i lakši put daljnjim istraživanjima jezika *Novoga testameta*, stoga autorima valja zahvaliti što su ga podijelili sa znanstvenom zajednicom.

Studije objavljene u ovoj knjizi rezultat su dobro osmišljena i provedena timskoga znanstvenoistraživačkoga rada u okviru projekta *Jezik izdanja hrvatske protestantske tiskare u kontekstu književnojezičnih smjernica XVI. stoljeća*. Cilj je toga projekta bio, kako piše i na njegovoj mrežnoj stranici (URL: <https://jhp.ffzg.unizg.hr/>), sustavna, na suvremenim metodološkim osnovama utemeljena obrada jezika hrvatskih protestantskih izdanja iz tiskare u Urachu. Radovi objavljeni u ovoj knjizi dio su rezultata toga rada. Riječ je o vrijednim znanstvenim prinosima opisu jezika izdanja hrvatskih protestanata na svim jezičnim razinama, koji preciziraju i upotpunjuju spoznaje o njihovoj književnojezičnoj koncepciji i jeziku hrvatske knjige u 16. stoljeću te postavljaju nove temelje za daljnja istraživanja. Premda je riječ o radovima prethodno već objavljenima u različitim znanstvenim časopisima i zbornicima, njihovo objavljivanje u znatno lakše dostupnome zajedničkom izdanju, i to dobro osmišljenom uređivačkom koncepcijom, daje im novu dimenziju i pokazuje razmjere temeljitosti i sveobuhvatnosti provedena istraživanja i rada. Na tome svim autoricama i autorima, odnosno projektnom istraživačkom timu i njegovu voditelju te urednicima ovoga izdanja treba čestitati i zahvaliti na vrijednim znanstvenim prinosima opisu jezika i književnojezične koncepcije hrvatskih protestanata, ali i na smjerokazima za daljnja istraživanja te važne dionice hrvatske jezične povijesti.

SANJA HOLJEVAC